

ПЕДАГОГІЧНА ІСТОРІОГРАФІЯ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті розглянуто основні питання теорії педагогічної історіографії як нової спеціальної історико-педагогічної дисципліни, що перебуває на стадії формування. Висвітлено підходи науковців до визначення поняття “історіографія”, встановлено мету та завдання педагогічної історіографії. Значну увагу приділено визначенню предмета й об’єкта педагогічної історіографії. Визначено та проаналізовано функції педагогічної історіографії.

Ключові слова: історіографія, педагогічна історіографія, науковий апарат історіографії, підходи до визначення історіографії.

Здобуття незалежності України викликало зростання наукового інтересу до національного історико-педагогічного процесу, до вивчення духовної спадщини українського народу. Дослідження з педагогічної історіографії є дуже важливими, адже сприяють формуванню національної самосвідомості. “Розбудова української держави вимагає високого рівня національної свідомості її народу”, – зазначав В. Жмир [4, с. 150]. Вона пов’язана з усвідомленням національної цілісності, забезпеченням спадкоємності педагогічного й історико-культурного процесу та розумінням власного місця в історії. Значну роль у формуванні національної свідомості відіграють, на думку багатьох науковців (І. Загорного, В. Кравченка, Ю. Пінчука, П. Скрипника та ін.), історіографічні дисципліни. Вивчення минулого, осмислення здобутків і помилок попередників, вітчизняного педагогічного та історичного досвіду є однією з умов подальшого розвитку не тільки педагогічної науки, а й суспільства в цілому. Література, наукова спадщина (педагогічна, історико-педагогічна, історична, історико-соціологічна, історико-культурна тощо) “накопичували” в собі дух і наукову думку українського народу. Підвищення наукового інтересу до історіографії сприяє посиленню уваги до її теоретичних питань. Відомо, що “рівень науки – це, перш за все, рівень розвитку ... теоретичного узагальнення матеріалу” [11, с. 102].

Аналіз досліджень свідчить, що в останні десятиріччя з’явилася значна кількість праць історіографічного характеру. З одного боку, це дає змогу говорити про зрілість історико-педагогічної науки (С. Гончаренко, Н. Гупан, М. Євтух, І. Зязюн, С. Мікулинський, Н. Ничкало, О. Сухомлинська та ін.). З іншого – будь-яка наука потребує ретельного дослідження своєї власної історії: “Історія кожної науки має дві невід’ємно пов’язані між собою сторони: історію накопичення знань та історію розвитку поглядів, тобто історію того, як осмислювались й узагальнювались накопичені фактичні знання, – історію концепцій і теорій, що змінювались” [6, с. 7].

Педагогічний словник визначає історіографію як нову історико-педагогічну дисципліну (що вивчає історію розвитку історико-педагогічного знання), яка ще формується, але перші історіографічні дослідження історико-педагогічного характеру (В. Роднікова, О. Селіхановича, К. Харламповича), у яких проаналізовано існуючі праці з окремих історико-педагогічних питань та наявні спроби простежити розвиток історико-педагогічної науки, з’явилися на теренах України ще в ХІХ ст.

На початку ХХ ст. міцне підґрунтя української педагогічної історіографії заклали праці С. Ананьїна, Г. Іваниці, О. Лотоцького, Я. Мамонтова, О. Музиченка, В. Науменка, С. Постернака, С. Русової, Я. Чепиги та ін. Їхні праці також були присвячені окремим історико-педагогічним аспектам, а саме: найактуальнішому з них – розвитку української освіти. Вони характеризували стан української освіти, починаючи з кінця ХІХ ст. (у дореволюційній Україні, за часів Національно-демократичної революції та після неї), висвітлювали історію створення й розвитку української національної школи, демонстрували різні педагогічні думки щодо цієї проблеми.

У 20-х рр. ХХ ст. історіографічну “естафету” перейняли М. Авдієнко, М. Миронов, Я. Ряпо, С. Синицький, М. Скрипник та інші вчені, котрі продовжували аналізувати історію створення та розвитку української радянської школи. Проте в зазначений період відрізняються історіографічні дослідження М. Гордієвського, який намагався розглянути не окрему проблему, а загальний процес розвитку історико-педагогічної науки свого часу: її проблематику, методологію й ставлення науковців та освітян до тих чи інших явищ і фактів.

Подальші історико-педагогічні праці історіографічного характеру до 1960-х рр. представляли українську науку або в контексті розвитку історії педагогіки СРСР у цілому (М. Гриценко, В. Помагайба, В. Чепелев), або вивчали окремі проблеми (М. Грищенко, М. Даденков, С. Чавдаров, М. Ярмаченко). У цей період варто відзначити праці О. Дзеверіна. Його дослідження відрізнялися ґрунтовністю, до того ж, на відміну від інших науковців, він розглядав розвиток української історико-педагогічної науки впродовж сорока років (1917–1957) як самостійний цілісний процес, що має зв’язки, але не є частиною загальної радянської історії педагогіки.

З 1960-х рр. спостерігається посилення наукового інтересу до розвитку історії педагогіки. Так, у 1960–1980-х рр. знаходимо праці О. Бендара, С. Бабишина, В. Гомонай, О. Дзеверіна, Б. Мітюрова, М. Ніжинського, І. Пуха, В. Струбицького, М. Ярмаченка та інших щодо конкретної проблеми з історії педагогіки.

Кінець 1980-х рр. – початок 1990-х рр. ознаменував новий етап у розвитку історіографії української історико-педагогічної науки: історіографічна складова з’явилася й стала обов’язковим компонентом у дисертаційних роботах або в наукових працях історико-педагогічного характеру.

Питання теорії педагогічної історіографії майже не були предметом досліджень вітчизняних науковців. Винятком є праці історика та педагога Н. Гупана, в яких автор визначає поняття “історіографія”, розмежовуючи при цьому вузьке та широке розуміння терміна, та детермінує предмет педагогічної історіографії. Е. Дніпров ще у 80-х рр. ХХ ст., вказуючи на “невпорядкованість понятійно-термінологічного апарату” історіографії й “непробудженість історіографічної свідомості в історії педагогіки”, що гальмує становлення педагогічної історіографії як науки [3, с. 5], намагався у своїх публікаціях подолати вказані недоліки. Теоретичні питання української історіографії знайшли відображення в дослідженнях істориків: Д. Багалія, В. Іконнікова, Я. Калакури, І. Колесник, Є. Луняка та інших, котрі розробляли лекційні курси та складали підручники з української історіографії для студентів-істориків, де ретельно викладали своє бачення предмета історіографії, її завдань, методології, місця в структурі історичної науки тощо.

Мета статті – на основі аналізу літератури визначити поняття педагогічної історіографії, її науковий апарат: мету, завдання, предмет, об'єкт.

Починаючи вивчати будь-яке теоретичне питання, перш за все, потрібно визначити наукові терміни, що становлять основу цього питання. Так, термін “історіографія” має грецьке походження та складається зі слів: *історія*, що значить “сповідь про минуле”, і *графо* – “писати”. Таким чином, дослівно історіографія означає “письмова розповідь про минуле”. Тому в стародавні часи й середні віки історіографами називали істориків, які служили при дворах імператорів та фараонів, королів і царів та описували історичні події з офіційної точки зору. І тільки після появи та утвердження історичної науки (у XVIII ст.), накопичення історичних знань, історичної літератури виникла практична необхідність у вивченні розвитку історичної думки, історичної науки загалом. На межі XIX і XX ст. українська історіографія відокремилась як самостійна наука. У загальному комплексі історіографічних досліджень виникли та набули розвитку галузеві історіографії, серед яких виділяється й педагогічна історіографія.

Сучасні науковці розглядають термін “педагогічна історіографія” в широкому та у вузькому розуміннях. Так, у монографії Н. Гупана знаходимо таке визначення: “історіографія – це системний аналіз та узагальнення великого масиву літератури, що видавалась з певної галузі наукового знання, з метою висвітлення процесу розвитку науки та відповідних методів дослідження певного, досить великого за часом, історичного періоду” [2, с. 36]. Історіографію конкретної педагогічної проблеми (наприклад, вивчення педагогічної персоналії, становлення та розвитку української народної школи, освіти тощо) або хронологічного періоду (наприклад, радянського періоду, 20–30-х рр. XX ст. тощо) автор пропонує розглядати як вузьке значення цього терміна.

На основі аналізу літератури можна виділити декілька підходів істориків до трактування історіографії в широкому розумінні цього слова. Одні науковці (К. Петряєв, Л. Черепнін) вважають історіографію наукою. Так, російський учений Л. Черепнін розуміє під історіографією “науку, яка вивчає розвиток історичної науки в цілому в будь-якій країні або в ряді країн, з'ясовує, як поступово склалися уявлення про минуле людства, про розвиток суспільства” [14, с. 4]. Другі (Є. Городецький, Я. Калакура, І. Колесник) – розглядають її як спеціальну галузь науки. Наприклад, Я. Калакура визначає українську історіографію як “спеціальну галузь історичної науки, яка вивчає тенденції розвитку історичних знань, української історичної думки, діяльність наукових осередків та центрів історичної науки, внесок визначних українських істориків у збагачення історичних знань” [7, с. 11]. Треті (В. Іллерецький, І. Кудрявцев, Є. Луняк та ін.) – схильні до думки, що “історіографією називають наукову дисципліну, що вивчає процес розвитку історичної науки” [9, с. 15]. Четверті (І. Галкін, О. Данілов, М. Марченко, М. Нечкіна, Н. Рубінштейн та ін.) – вбачають в історіографії історію історичної науки, історичних знань. Визначення М. Марченка може слугувати яскравим прикладом такого підходу: “історіографія – це історія історичних знань, історія науки про розвиток людського суспільства та історичної думки чи то в цілому, чи окремого якогось народу” [10, с. 3]. У вузькому ж значенні історіографія розуміється як широке коло монографій, досліджень, статей, присвячених певному історичному періоду або проблемі, що розглядається в межах одного чи кількох періодів. Деякі науковці (Є. Луняк, Л. Черепнін, О. Вайнштейн та ін.) у вузькому розумінні історіографії відокремлюють історіографію

питання від історіографії періоду, наводячи, таким чином, три значення цього терміна.

Але, наприклад, російський історик О. Сахаров вважає, що історіографією не можна називати “історію історичної науки”, “слово “історіографія” повинно вживатися там, де мова йде про аналіз літератури з будь-якої проблеми” [12, с. 127], тобто відкидає широке значення і пропонує в таких випадках вживати словосполучення “історія історичної науки”.

Щодо педагогічної історіографії, то, на думку Е. Дніпрова, цей термін є двояким та відображає “...і спеціальну історико-педагогічну дисципліну, і всю сукупність робіт, що розглядають проблематику історії просвітництва, освіти, школи й педагогічної думки” [3, с. 5]. Таким чином, науковець поєднує широке та вузьке розуміння терміна “історіографія” у своєму визначенні педагогічної історіографії. Більше того, Е. Дніпров вбачає в цьому терміні “частину умовності”, яку пов’язує зі словом “педагогічна”. Причина полягає в тому, що педагогічна історіографія вивчає дуже широке коло праць. Крім суто історико-педагогічних праць, вона аналізує й інші дослідження, присвячені педагогічній тематиці, як-от: художні, загальноісторичні, історико-культурні, історико-соціологічні тощо. Однак таке широке поле діяльності педагогічної історіографії є цілком виправданим: по-перше, історія педагогіки тісно пов’язана з історією; по-друге, предмет самої історії педагогіки є багатограним. Він охоплює як теорію, так і практику; як виховання, так і навчання й освіту в цілому на всіх рівнях; як державну політику з педагогічних питань, так і навчально-виховну роботу сім’ї та школи. Таким чином, поділяючи погляди Е. Дніпрова, визнаємо, що педагогічна історіографія має право на існування як самостійна наука.

У тлумаченні терміна “історіографія” погоджуємось з більшістю науковців (Н. Гупаном, Я. Калакурою, Є. Луняком, М. Марченком, Л. Черепниним та ін.) про існування двох значень цього поняття. Так, під педагогічною історіографією в широкому значенні цього слова будемо розуміти науку, яка вивчає процес розвитку педагогічної науки; з’ясовує, як поступово еволюціонувала педагогічна думка впродовж великого за часом історичного періоду. Педагогічна історіографія має на меті з’ясувати зародження педагогічної науки, розвиток та здобутки педагогічної думки. Системний аналіз накопиченої педагогічної, історико-педагогічної, історико-соціологічної, історико-культурної, художньої та іншої літератури допомагатиме розв’язувати завдання, які висуває педагогічна історіографія. До них зараховуємо таке:

- з’ясувати час зародження педагогічної думки, її витоки, основні етапи розвитку і сучасний стан педагогічної науки;
- вивчити питання про процес нагромадження педагогічних знань, внесок провідних педагогів, мислителів та громадських діячів; встановити, хто з них зробив найбільший внесок у розвиток педагогічних знань;
- визначити, як змінювалась педагогічна проблематика: які питання порушували на різних етапах розвитку педагогічної науки, чому педагогічна проблематика змінювалась, як поширювалась педагогічна проблематика з розвитком педагогічної науки, чому та в якому напрямі відбувалося її розширення;
- відобразити виникнення та зміни педагогічних теорій, які вплинули на розвиток історико-педагогічного процесу; дізнатися, як різні педагоги ставилися до нових та попередніх педагогічних течій;

- дослідити питання про те, як вводилися до наукового обігу нові педагогічні джерела та як змінювались методи вивчення педагогічних джерел; вивчити розвиток методології історико-педагогічної науки;
- висвітлити вплив конкретно-історичних умов на розвиток педагогічної думки та педагогічної науки.

Кожна наука має свій предмет дослідження. “Вказати її предмет – значить визначити і саму науку”, – зазначає Б. Кедров [8, с. 441]. Ще в 1891 р. В. Іконников писав про те, що предмет історіографії полягає в “критичному вивченні джерел і літератури в їх постійному розвитку” [5, с. 258]. Питання про предмет історіографії є складним і дискусійним серед вітчизняних педагогів та істориків. Проблема полягає в неоднозначності самого терміна “історіографія”. Спочатку предметом історіографії вважали лише праці “академічних учених” [12, с. 103], тобто фахівців-професіоналів, які працювали в академічних та наукових установах. Згодом предмет історіографічних досліджень став охоплювати літературу, яка зовсім не належить до академічної, але саме вона збагачує історіографію новим розумінням педагогічного та історичного розвитку. Вивчення чи то педагогічних, чи то історичних поглядів громадських діячів, письменників, політиків, видатних мислителів є не тільки цікавим, а й дуже важливим для встановлення зв’язків розвитку науки із соціально-політичними та духовно-культурними умовами життя країни і її народу.

Еволюція розуміння предмета історіографії як спеціальної історичної дисципліни відбувалася в напрямі від історіографії як різновиду суспільно-політичної думки до найширшого охоплення всіх можливих витворів культури на історичну тематику, тобто від історіографії історичної думки – через історіографію історичної науки – до історіографії історичних знань у цілому. Як слушно зауважує Є. Городецький, “серед учених стало переважати широке розуміння предмета історіографії як історії історичної науки, всіх її галузей, наукових напрямів..., структури проблематики на кожному етапі наукового процесу та зміни в цій структурі, закономірності розвитку історичної науки” [1, с. 100].

Розширення предмета історіографії, на думку багатьох науковців, у тому числі В. Мавродіна, О. Сахарова, Л. Черепніна та ін., свідчить про зростання та розвиток історіографії як спеціальної галузі науки.

Отже, предметом педагогічної історіографії можна вважати закономірності нагромадження знань і розвитку педагогічної думки, становлення та збагачення педагогічної науки. Предметом педагогічної історіографії є не увесь історико-педагогічний процес, наповнений різноманітними подіями, фактами, явищами. Педагогічна історіографія вивчає той матеріал, який висвітлює розвиток знань про історико-педагогічний процес, розвиток історико-педагогічної науки. Педагогічна історіографія встановлює також внесок попередників у педагогічну науку, аналізує наступність розвитку науки.

Предмет дослідження будь-якої науки тісно пов’язаний з об’єктом її дослідження. Так, об’єктом педагогічної історіографії, як свідчить аналіз літератури, є результати наукових розвідок педагогів, що мають форму монографій, матеріалів науково-практичних конференцій, наукових збірників, періодичних видань тощо. Об’єкт педагогічної історіографії становить як діяльність окремих науковців, так і наукові розробки педагогічних установ: педагогічних ВНЗ, кафедр, товариств тощо. Усі об’єкти педагогічної історіографії міцно пов’язані. Системне вивчення вищезначених об’єктів допоможе встановити витоки педа-

гогічної думки, етапи розвитку педагогічної науки, тобто вирішити завдання, які встановлює педагогічна історіографія.

Як і загальна історіографія, педагогічна виконує ряд функцій. Так, Я. Калакура виділяє такі основні функції загальної історіографії: пізнавальна, методологічна, конструктивно-критична, прогностична, світоглядна тощо [7, с. 17]. Розглянемо зазначені функції стосовно педагогічної історіографії.

Пізнавальна функція впливає із самої сутності педагогічної історіографії, яка відображає процес накопичення педагогічних знань, виникнення та розвиток педагогічної науки. “Вивчаючи історію зародження та розвитку української історичної думки, ... глибше усвідомлюєш її витоки, національну самобутність, окремішність і нерозривний зв’язок зі світовим історіографічним процесом” [7, с. 17]. Вислів Я. Калакури про пізнавальну функцію української історіографії влучно характеризує й педагогічну історіографію.

Значимо, що пізнавальна функція педагогічної історіографії поєднує предмет та об’єкт історіографічного дослідження, оскільки педагогічна історіографія займається не лише практичною стороною історико-педагогічних праць, а й теоретичною: визначає провідні тенденції розвитку педагогічної думки, з’ясовує закономірності цього розвитку. Педагогічна історіографія закріплює ті парадигми педагогічної науки, котрі набули найбільшого визнання в історіографічній практиці.

Методологічна функція педагогічної історіографії виявляється дедалі більше. Це пояснюється критичним осмисленням та відбором методологічних принципів педагогічного пізнання, найбільш ефективних методів дослідження. Педагогічна історіографія покликана не тільки описувати та підбивати підсумки досліджень. Із цього приводу О. Сухомлинська наголошує, що історіографічні праці мають “виступати саме як методологія, побудова власної концепції на аналізі зробленого або ж оцінювання, порівняння різних концепцій щодо обраного предмета й вибору найпридатнішого”, а не мати лише описовий характер добору цитат і висловів [13, с. 8–9].

Конструктивно-критична та прогностична функції педагогічної історіографії виявляються саме в критичному оцінюванні здобутків попередніх поколінь. Історіографія дає змогу виявити “слабкі ланки” в педагогічній проблематиці, окреслити питання, що потребують подальшого вивчення або нового погляду. Завдяки педагогічній історіографії формується творче мислення науковців, вона сприяє критично-оцінювальному ставленню до педагогічної спадщини.

Світоглядна, або аксіологічна функція педагогічної історіографії пов’язана з формуванням національної самосвідомості, з усвідомленням національної цілісності, забезпеченням спадкоємності педагогічного й історико-культурного процесу та розумінням власного місця в історії; розкриває взаємозв’язок історико-педагогічної науки з іншими науками: історією, філософією, культурологією.

Отже, аналіз наукової літератури дає змогу зробити такі **висновки**:

- педагогічна історіографія є новою спеціальною історико-педагогічною дисципліною, яка вивчає процес розвитку педагогічної науки, з’ясовує генезу педагогічної думки впродовж великого за часом історичного періоду;
- мета цієї науки полягає в з’ясуванні зародження педагогічної науки та здобутків педагогічної думки;

– педагогічна історіографія висуває низку завдань, зокрема: простежити еволюцію педагогічної думки, визначити її витoki, основні етапи розвитку, з'ясувати стан сучасної педагогічної науки;

– предметом педагогічної історіографії є закономірності нагромадження знань і розвитку педагогічної думки, становлення й збагачення педагогічної науки, об'єктом – результати наукових розвідок;

– педагогічна історіографія виконує такі функції: пізнавальну, методологічну, конструктивно-критичну, прогностичну, світоглядну тощо.

Перспективами подальшої розвідки можна вважати вивчення методології педагогічної історіографії, її джерел, періодизації тощо.

Список використаної літератури

1. Городецкий Е.Н. Историография как специальная отрасль исторической науки / Е.Н. Городецкий // История СССР. – 1974. – № 4. – С. 96–116.
2. Гупан Н.М. Українська історіографія історії педагогіки / Н.М. Гупан. – К. : А. П. Н., 2002. – 224 с.
3. Днепров Э.Д. Русская школа и педагогическая мысль первой половины XIX века: советская историография и методологические проблемы изучения / Э.Д. Днепров // Актуальные вопросы историографии и источниковедения истории школы и педагогики : сб. науч. тр. / под ред. Э.Д. Днепров и О.Е. Кошелевой. – М. : АПН СССР, 1986. – 230 с.
4. Жмир В.Ф. На шляху до себе: Історія становлення української національної свідомості / В.Ф. Жмир // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 4. – С. 144–163.
5. Иконников В.С. Опыт русской историографии / В.С. Иконников. – К., 1898. – Т. I. – Кн. 1. – ССXXX с.
6. Историография истории СССР с древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции / под ред. В.Е. Иллерецкого и И.А. Кудрявцева. – М., 1971. – 511 с.
7. Калакура Я.С. Українська історіографія / Я.С. Калакура – К. : Генеза, 2004. – 495 с.
8. Кедров Б.М. Классификация наук / Б.М. Кедров. – М., 1965. – 472 с.
9. Луняк Е.М. Матеріали з української історіографії : навч.-метод. посіб. для студентів істориків заочної форми навчання / Е.М. Луняк. – Ніжин : НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2004. – 135 с.
10. Марченко М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.) / М.І. Марченко. – К. : Вид-во Київського унів., 1959. – 256 с.
11. Сахаров А.М. О предмете историографических исследований / А.М. Сахаров // История СССР. – 1974. – № 3. – С. 90–112.
12. Сахаров А.М. Методология истории и историография (статьи и выступления) / А.М. Сахаров. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 216 с.
13. Сухомлинська О.В. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини XX століття / О.В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 6–12.
14. Черепнин Л.В. Русская историография до XIX века : курс лекций / Л.В. Черепнин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1957. – 307 с.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2012.

Голубничая Л.А. Педагогическая историография: теоретические аспекты

В статье рассматриваются основные вопросы теории педагогической историографии как новой специальной историко-педагогической дисциплины, которая находится на стадии формирования. Освещены подходы ученых к определению понятия “историография”, установлены цель и задачи педагогической историографии. Значительное внимание уделено определению предмета и

объекта педагогической историографии. Установлены и проанализированы функции педагогической историографии.

Ключевые слова: историография, педагогическая историография, научный аппарат историографии, подходы к определению историографии.

Holubnycha L. Pedagogical historiography: theoretical aspects

The article deals with main theoretical questions of pedagogical historiography, as a new special historical and pedagogical science which is still forming. It shows different approaches of scientists to the definition of "historiography". The aim and tasks of pedagogical historiography are determined. Considerable attention is paid to determination of the subject and the object of pedagogical historiography. The functions of pedagogical historiography are exposed and analyzed.

Key words: historiography, pedagogical historiography, scientific apparatus of historiography, approaches to the definition of historiography.